

הרב גבריאל קדוש

על התורה ועל העבודה הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל [לנתיבות ישראל, מאמר שלושים ותשע] (ה'צופה', ז' במר-חשון ה'תשי"ג)

הקדמה

מאמריו של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל בספריו 'לנתיבות ישראל' הם תורה-הוראה לשעה ולדורות, כדבריו בפתיחה לספר:

בהתאם לציוויו של אדוני אבי מורי ורבי הרב זצ"ל ובראותי כי אמנם גם כשהופיעו אז בזמניהם ולענייניהם, יש בהם ענין, ערך וצורך גם עתה ולימים הבאים עלינו לטובה בעזרת ד' יתברך...

כמו כל מאמריו של הרצי"ה שפורסמו בספריו, גם במאמרו זה, 'על התורה ועל העבודה', יש ערך לשעתו ולדורות. שיטתו הרחבה והמקיפה של הרצי"ה כוללת את אמונת עתנו ומקיפה את כל התורה כולה על כל חלקיה וצדדיה העיוניים והמעשיים. תורה זו משיבת נפש. תורת ארץ ישראל מקיפה את הקודש והחול, את התורה והעבודה ועוסקת בציבור וביחיד ובתהליכי הופעת גאולת ישראל על אדמתו. תורה זו, על כל מרכיביה, היא תורה אחת המחוברת למציאות חיי תורה שלמים של עם בארצו.

תורת ארץ ישראל זו מופיעה בדור של גאולה, ועליה כתב הרצי"ה במאמר 'על הפרק' [לנתיבות ישראל, עמ' טו], מאמר שנכתב לפני כמעט מאה שנים [תרע"ג], כך:

מי בעל עינא פקיחא, המסתכל עתה בחיינו הצומחים וגדלים בארץ ישראל, במצבו הכללי של עמנו, וזרם התעוררות ההכרה הלאומית הכללית, המעודדת רוח ומרבה פעלים בכל צדדי חיו, בקודש ובחול, שהיא הולכת ומתמלאת בכל פלוגותיו ותפוצותיו...

ב"ה זכינו וזכה דורנו, דור של גאולה, לתורתו של רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, בעל ה'עינא פקיחא', הרואה למרחוק לשנים ולדורות מכוח אביו, מרן הרא"ה, הרב א"י הכהן קוק זצ"ל.

הרצי"ה כתב את המאמר לכבוד ועידת 'הפועל המזרחי' [חשוון תשי"ג] בנוגע לצמד הערכים 'תורה ועבודה', ערכים שהפכו במשך הזמן לסיסמת התנועה. הרב צבי יהודה מבאר את משמעות הביטוי 'עבודה', ביטוי הכולל את עבודת ד', העבודה העליונה של קרבנות בבית המקדש, העבודה שבתורה ובמצוות, עבודת הלימוד והתפילה וגם את כל העבודה שבמדינה ועבודת הרוח המעשית [עיין 'צבי קודש' עמ' 311 לרב ש' אבינר].

במאמר מתבארת השפעת התפיסה העמוקה של תורת ארץ ישראל, תפיסה המרחיבה את התורה אל העבודה ויוצאת מד' אמות של בית המדרש אל כל מרחבי חיינו הארציים, הלאומיים והפרטיים.

בהבנת צמד המילים 'תורה' ו'עבודה' אפשר לומר שהרצי"ה מתמודד עם שתי דעות: הדעה הראשונה היא התפיסה המצומצמת המבקשת להסתגר בתוך ד' אמות של הלכה בלבד ואיננה מוכנה לקבל את ההבנה הרחבה שהתורה מחברת אליה את החיים המעשיים, הלאומיים והמדיניים. הדעה השנייה היא דעה שאולי נמצאה דווקא אצל חלק מאנשי 'תורה ועבודה' באותה תקופה, והיא התפיסה ששני ערכים אלו הם ערכים העומדים כל אחד בפני עצמו ואף סותרים זה את זה. באווירת אותם הימים תפיסה זו אף העמידה את העבודה בתור ערך עליון.

נראה שהרצי"ה אינו מקבל אפשרויות אלו ומבאר לנו שכוחה של 'עבודה' במובנה הרחב נובע מכוחה של תורה, וכוחה של תורה חייב להופיע בכל מרחבי העשייה, כדבריו במאמרנו: 'והשפעתה של תורה והדרכתה, ממשיכה את שכלול אמיתתה וגילויה במלוא החיים כולם'.

הרצי"ה מבקש מאתנו להרים את מבטנו ומתוך עומק תפיסתנו את מהות התורה, הכוללת והמקיפה, להעמיק את מושג העבודה, המתרחב ומתפשט לכל שדרות החיים במיוחד בדור של גאולה, דור הבונה את ארצו ומולדתו ומשכללן.

בלימוד זה נשתדל בעז"ה לבאר חלקים עיקריים מן המאמר. מומלץ מאוד לקרוא את המאמר כולו לפני תחילת הלימוד והעיון.

א. התורה והאומה

בתחילת המאמר הרצי"ה מעלה שאלה עקרונית הנובעת מכותרתו של המאמר - 'על התורה ועל העבודה'. השאלה היא האם יש ערך נוסף על ערכה המוחלט של התורה? האם יש מעין השתוות בין 'תורה' ל'עבודה'? הרצי"ה מביא את הביטוי של הרב סעדיה גאון בספרו 'אמונות ודעות', ביטוי השגור בפי ההמון: 'אין אומתנו אומה כי אם בתורתה'. הרצי"ה מדגיש ומדייק שהגרסה ברס"ג היא: 'אין אומתנו אומה אלא בתורתיה' (מאמר ג', פ"ז, ברלין תרפ"ח, עמ' 66). משמעות דבריו היא שיש השוואה קודמת ובסיסית בין התורה לאומה. אך יש כאן דיוק דברים ש'תורתיה' - הכוונה לתורה שבכתב ותורה שבעל

פה, ובשתייהן יחד אומתנו היא אומה. מה ההסבר לקביעה זו? תורה שבכתב ניתנה לנו מן השמיים. אמנם היא ניתנה דווקא לאומה הישראלית, אך היא מן השמיים. לעומתה, תורה שבעל פה גם היא ניתנה מן השמיים, אך היא הגילוי השלם של התורה שעם ישראל מגלה על ידי לימוד התורה, החידוש בה והקיום המעשי שלה. בנוסף, רק על ידי תורה שבעל פה האידאל השלם מתגלה בחיי המעשה, בשל קרבתה לחיי המעשה. חיזוק לכך אנו מוצאים בדברי הרב קוק זצ"ל ב'אורות התורה' (פ"א סעי' א):

בתורה שבע"פ אנו יורדים כבר אל החיים. אנו חשים שהננו מקבלים את האורה העליונה... בצנור המתקרב לחיי המעשה. אנו חשים שרוח האומה, הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת, היא גרמה באופיה המיוחד שתורה שבעל פה נוצרה בצורתה המיוחדת.

משמעות הדברים היא שרוחו של עם ישראל מחוברת לתורה שבעל פה, מכיון שלא נבראו ישראל בשביל התורה, אלא התורה נבראה בשביל ישראל - 'ישראל קודמים לתורה' (בראשית רבה ותנא דבי אליהו). אם כן, סגולתם של ישראל היא סיבת נתינת התורה להם, ולא מתן התורה יצר את סגולתם, ומכאן הדיוק שאומה ותורה 'חד הם'.

אפשר היה לכאורה להבין את דבריו של הרס"ג במובן של שלילת הלאומיות וכל ערך אחר מלבד ערך התורה - שכביכול אין לנו בעולמנו אלא תורה ואין לצרף לערך התורה שום ערך אחר. אך הרצי"ה מדויק מתוך הקשבה עמוקה לדברי הרס"ג ומרחיב את יסוד מושג התורה אל עבר האומה. הדגש הוא בכך ש'אין אומתנו אומה' - במובן של חתירה להבנה מה עושה את אומתנו אומה, ותשובתו היא שאומתנו היא אומה בזכות עמלנו לגלות את התורה שבכתב ואת התורה שבעל פה ולקיימן בחיי המעשה בעולם הזה. ואכן ישראל עובדים ופועלים ומקיימים את התורה, וכוחם הוא זה שמחבר את שני הערכים 'תורה' ו'עבודה' למושג אחד באופן שנכון לומר 'אומה עובדת את ד'. אם כן, נפתרה לנו השאלה שבכותרת המאמר. תורה ועבודה אינם ערכים שונים, אלא הם ערך אחד המבאר את הקשר בין האומה לבין התורה באופן שהתורה מתגלה בידי האומה דווקא.

ב. התורה והארץ

הרצי"ה מחבר להבנת התורה נדבך נוסף. מכיון שגילוי התורה קשור לאומה, ואומה זקוקה לארץ בכדי להופיע, הרי שיש קשר ישיר בין המציאות של ישיבתנו בארצנו לבין יכולת הקיום שלנו את התורה. הרצי"ה מדגיש שמתוך המקור האלוקי והטהור של נתינת התורה נובע ערך הקדושה של העבודה ומצטט את דברי 'אבות דרבי נתן' (פרק י"א):

'כשם שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית', ללמדך שאין אלו שני מושגים הנוגדים זה את זה, אלא הם שווים ומשלימים זה את זה.

הרצי"ה מדגיש שתפארתה של העבודה מתגלה בארץ דווקא ומצטט את דברי ה'חתם סופר' (חידושים על מסכת סוכה לו ע"א): 'העבודה בקרקע גופה מצווה משום ישוב ארץ

ישראל ולהוציא פרותיה הקדושים, ועוד כתב שם: 'ואפשר אפילו שאר אומניות שיש בהן ישוב העולם, הכל בכלל מצוה'.

התורה היא הוראה לחיינו המעשיים בעולם, ובישראל החיבור לארץ על ידי עבודה מקבל משמעות עמוקה יותר. לכן מעלתה של תורת ארץ ישראל לעומת תורת חוץ לארץ מובנת: בחו"ל התורה חסרה כי שם העבודה אינה מחוברת בשיא תפארתה למרכז הקודש, אלא יש לה ערך מצד עבודת ה' הפרטית של האדם; ואילו תורת ארץ ישראל מתפתחת על פי סגולותיה המיוחדות של ארץ ישראל, הקדושה שבה, אווירה המחכים. טבע מיוחד זה של הארץ משפיע על לימוד התורה ועל חיי התורה, והוא יסוד ההבדל בין תורת חו"ל לתורת ארץ ישראל ושורשו של הבדל זה. לכן תורת חו"ל אינה יכולה להופיע בשלמות כי אם בארץ, ובארץ ערך העבודה ועבודת האדמה במיוחד, הופכים לערך עליון וקדוש, כי עבודה זו היא הגילוי של התורה בשלמותה.

להבנה זו של הערכים 'תורה' ו'עבודה' יש השלכות על יחסנו לתהליך שיבת ציון. כאשר האומה חוזרת ועובדת את אדמתה ויוצרת מדינה על כל מרכיביה, יש בכך יצירה של האומה בכללה והתחדשות שלה. הללו מאפשרות לאומה להופיע בארצה ולתורה להופיע בשלמותה. בשלב זה השלים הרצי"ה את החיבור בין התורה-האומה-ארץ ישראל.

ג. ערך התורה והעבודה בדור התחיה

הרצי"ה מוסיף לשלישייה תורה-אומה-ארץ את ערך ה'עבודה'. משמעות הדבר היא שערך ה'עבודה' מקבל משמעות תורנית. לכאורה כבר מצאנו פרשנות למושג 'עבודה' במובן דתי של עבודת הקרבנות בבית המקדש ועבודת התפילה. כתוב במשנה באבות (א, ב): 'שמעון הצדיק... היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים'. וביאר רבנו עובדיה מברטנורא: 'העבודה - עבודת הקרבנות'; כמו כן מצאנו 'עבודה' במובן של תפילה: על הפסוק (דברים יא, יג) 'וּלְעִבְדוֹ כָּל לְבַבְכֶם וּכְל נַפְשְׁכֶם' הגמרא בתענית (ב ע"א) דורשת: 'איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפלה'. אך האם מושג העבודה מסתיים בכך, או שמא מושג זה מקיף וכולל יותר? הרצי"ה מבאר שלתהליך התשובה והשיבה של עם ישראל לארצו יש השלכות על כל הצדדים המעשיים של התורה, ובכללם גם על כל עבודות המדינה כולן בכל תחומי החיים. ביתר פירוט נאמר שמושג ה'עבודה' מתפרט לעבודת התחיה של האומה בארצה: יישוב הארץ, עבודת חקלאות, בניית בתים, סלילת כבישים, כלכלה ואף כל עבודות היחיד והציבור, והכול מכוחה של תורת ארץ ישראל. אמנם בשלב הראשון עבודה זו שייכת לעבודת קודש כקרבנות ותפילה, אך בהמשך עבודה זו מופיעה בדבקות אלוקית אף בעבודה הממשית-הארצית כעבודת המדינה. כאן הגיע הרצי"ה לחיבור תורה-אומה-ארץ-עבודה.

ד. התפילה והתורה

בסדר קריאת שמע קבעו חז"ל את סדר הפרשיות לפי הכלל בגמרא: 'למה קדמה פרשת שמע לווהיה אם שמוע - כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות' (ברכות יג ע"א). רבנו רואה הדרגה בערכי העבודה: עבודת השיא - קרבנות; קבלת עול תורה ומצוות; תפילה. אך סדר העבודה אינו נעצר בכך אלא משתלשל עד לתחתיות ארץ. כמו שבקריאת שמע תחילה האדם מקבל עול תורה ורק מתוך הקישור האלוקי הגבוה הוא יורד לקיום מצוותיה המעשיות-גשמיות של התורה, כך הקדושה המיוחדת של עבודת המקדש, עבודה אשר כולה קודש, היא זו שמכוחה אפשר להמשיך את הקודש לעבודת המדינה, שגם היא קודש: 'מתוך עבודת המקדש נמשך שפע השגב על עבודת המדינה כולה על עבודת הרוח ועבודת המעשה על עבודת הציבור ועבודת היחיד'.

בית המקדש ועבודת הקרבנות הם אמצעים של היחיד והאומה להתחבר לריבונו של עולם. קדושת המקדש היא קדושה עליונה שמקורה משמי שמיים, אך גדולתו של המקדש היא שבעצם ממשיותו הוא ממצע בין האומה ויחידיה לבין ריבונו של עולם. תפקידו של המקדש הוא להתחבר לנצחי ולמופשט ולהורידו לזמני ולגשמי; לקחת חיי עולם ולהפכם לחיי שעה. המקדש מצליח להוריד את השכינה למצב של 'ושכנתי בתוכם'. אך המקדש אינו נעצר בהורדת השכינה אל גבולות המקדש בלבד, עבודת הקודש של המקדש משתלשלת ומתפרטת אל כל מרחבי החיים בעבודה הציבורית של האומה ובעבודת הפרטים שבה. בתור ראייה לעניין, הרצי"ה מצטט את דברי חז"ל במדרש שבית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה (במדבר רבה ד, יג). למדנו מדבריו שערך עבודת המדינה הוא כערך עבודת המקדש.

הרצי"ה פותח בפנינו מרחב אדיר למשמעות העבודה ואינו מסתפק בתפיסה המצמצמת את קיום התורה והמצוות בתוך 'ד' אמות של הלכה' בלבד. שורש ה'עבודה' של קיום תורה ומצוות קשור ל'עבודת הקודש העליונה' ויוצר חיבור אל מרחבי חיי האומה ויחידיה, ורק אם נעמיק עד לשורש זה, נוכל להבין את מהות העבודה ומקור שורשה בראייה הרחבה שהרצי"ה מלמדנו.

ה. העבודה ויישוב הארץ

הרצי"ה מצטט בסוף חלק זה של המאמר מכתביו של אביו, הרב קוק זצ"ל. המכנה המשותף בין כל המובאות הוא הרעיון הגדול של חיבור הקודש והחול בארץ ישראל. מדובר באופן הארת המלאכה בארץ ישראל בתור ערך קדוש ועליון. בנוגע לערכי התורה והעבודה, שמתבארים במאמר זה, הרצי"ה קובע שדווקא ערכי העבודה ותחיית הבניין בארץ ישראל משפיעים על תורת ארץ ישראל, שהולכת וניעורה בזמן התחייה. יש כאן מהלך מופלא של הזנה הדדית בין תורה לעבודה, בין חיי עולם לחיי שעה: 'וחיי עולם וחיי שעה יתקשרו יחד בחוברת אמיצה, יקבלו דין מן דין'.

מתוך המבט הכולל של תורה והופעתה בעולם ברביעייה: תורה-אומה-ארץ-עבודה, כל בניין החול מקבל ממד ערכי של 'תיקון עולם במלכות שדי' במובן של תיקון עולם כפשוטו - עשייה בתוך כל מרחבי החיים. הרצי"ה יוצא נגד ההבנה שהמלאכה והעבודה נחשבות למארה ולקללה של האנושות כולה [בזעת אפך תאכל לחם]. במבט שטחי נראה שכך הוא, אך הבנה זו אינה נכונה בנוגע לעבודה בארץ ישראל ובדור התחייה במיוחד. במצבים אלו העבודה הופכת למלאכת קודש המעצימה את תורת ארץ ישראל.

לפי דברי הרצי"ה, אין האידאליים של תנועת העבודה [ועידת הפועל המזרחי] מקבלים את משמעותם כדבר היונק ממקור חיצוני לתורה ומנותק מערכיה, אלא יש כאן חיבור הדוק, ברית קודש, בין העבודה לתורה, והן מעצימות זו את זו.

מן הדברים עולה שלרצי"ה הייתה גישה ייחודית לשילוב בין הערכים 'תורה' ו'עבודה'. גישתו שונה מגישה נפוצה שרואה בהם ערכים מנוגדים וטוענת שאפשר להתגבר על המתח ביניהם ולחברם חיבור מאולץ, אך אז ניאלץ לעשות פשרות ב'תורה' או לוותר על ה'עבודה'. תוצאת גישה זו היא חיים במעמד נפשי מפוצל המזן משני יסודות שונים הנוגדים זה את זה. הרצי"ה חידד לנו שמונחים אלו של 'תורה' ו'עבודה' הם שני היבטים של אותה מגמה: התורה מתגלה בעבודה, והעבודה היא ביטוייה של התורה. הרצי"ה עוקר את המתח הנמצא בין שני המונחים ואורג אותם לישות אורגנית אחת.

1. סיכום

בחלקו האחרון של המאמר הרצי"ה טווה לנו את המהלך הגדול המתברר במאמר זה, מהלך של הופעות חדשות המתגלות בדור של תחייה מתוך הופעת תורה שלמה. כוחה של האומה מתבטא בתחייה האלוקית בארץ, והוא זה שמסוגל להכיל מציאות של עבודה מעשית בתור דבר קדוש עד כדי השוואה בין העבודה המעשית לעבודה הרוחנית, בין עבודת החול לעבודת המקדש. חידושו של הרצי"ה הוא שאין מדובר דווקא בעבודת הקודש של הציבור - עבודה זו, ייתכן שהיה קל יותר להבין שהיא שייכת להופעת הקודש בארץ בדור של גאולה, אלא אף עבודת היחידים כלולה בערך ה'עבודה' העליון. חידוש נוסף הוא שאין מדובר כאן רק בעבודת האדמה. היא ודאי עבודת קודש - 'להוציא פירותיה הקדושים של ארץ ולקיים בה את המצוות התלויות בארץ'. אלא הרצי"ה מדגיש שמדובר בכל עבודה שהיא 'כל רום-ערכה של העבודה המעשית והרוחנית, היחידית והציבורית, לכל גווייה ואגפיה'.

בהמשך הדברים הרצי"ה מציב את השורש האמתי של הופעת העבודה בארץ. בכדי שהעבודה תוכל להופיע במלואה, צריך להגביר את קדושת החיים, להוסיף טהרה, להוסיף אחדות ואהבה באומה. לכאורה מדוע שייכים כל הערכים האלו לערך העבודה? עונה על כך הרצי"ה: 'גידול האמונה, להיות הגוי הנוול והעם הנברא האחד בארץ-הנחלה'. כאשר

מבינים את משמעות הבחירה בעם ובארץ, ממילא כל פעולה המגלה יסודות אלו מקבלת ממד של ערך עליון.

מתחילת המאמר בנה הרצי"ה את יסוד העבודה על בסיס כוחה של האומה לגרום להופעת התורה השלמה והכוללת בארץ. ממילא יש חשיבות לחזק את היסוד של אומתנו, היסוד של 'אשר בחר בנו מכל העמים - ונתן לנו את תורתו'. ערכה של העבודה המופיעה מכוחה של תורה יתחזק ויתרבה מתוך הראייה השלמה של שיבת ציון והתחדשות התחייה. במבט כזה, כאשר עבודתנו וכל פעולותינו מכוונות לפעולה של א-ל בדור התחייה, ערך העבודה מקבל משמעות אחרת לגמרי, אין הוא פתרון למצוקה כלכלית גרידא ואין הוא עוד אילוץ של בדיעבד, אלא מדובר כאן בערך עבודה של לכתחילה, לפעול עם א-ל בתחיית התורה של האומה בארצה.

הרצי"ה מחבר את עבודתנו עם עבודתו של הקב"ה ומצטט את הפסוק 'עבדו את ד' אלוקיכם ואת עמו ישראל', ללמדנו שאין כאן דברים נפרדים של 'תורה' ו'עבודה', כמו שהנביא יאשיהו מצווה את העם 'עבדו את ד' אלוקיכם ואת עמו ישראל', וחלילה אין כאן דבר אחר שאנו משתפים עם עבודת ד' שלנו. כך בדיוק אפשר לומר על ערכי התורה והעבודה, שהרי כל ערך העבודה מבוסס הוא מכוחה של האומה המופיעה את התורה בארץ.

ממבט עליון ומיוחד זה על ערך התורה והעבודה, כותב הרצי"ה את מילות הסיכום למאמר: 'ומתוך כך את שכלול מדינתו בנין מורשתו כולה'. ערך העבודה המיוחד מופיע מכוחה של תורה בעבודת שכלול המדינה, עבודה שהיא הביטוי לתחיית האומה בארצה על פי תורתה.

